Hamrayeva.O. F.
Farg‘ona davlat unversiteti Pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Xoliqova. I. B.
Farg‘ona davlat universiteti
“Pedagogika nazariyasi va tarixi”mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

INKLYUZIYA SHAROITIDA IJTIMOIY FAOLLIKNI SHAKLLANTIRISHGA INNOVATSION-PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy tizesda inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini shakllantirishda innovatsion-pedagogik yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy integratsiyani ta’minlovchi pedagogik texnologiyalar, metodlar va zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar:*inklyuziv ta’lim, ijtimoiy faollik, innovatsion pedagogika, pedagogik texnologiyalar, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy integratsiya, zamonaviy ta’lim, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar, ta’limda tenglik, kooperativ o‘rganish, o‘quvchi markazlashgan ta’lim, AKT,motivatsiya, interfaol metodlar.*

Bugungi kunda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri bu barcha qatlam vakillariga teng imkoniyatlar yaratish, xususan, jismoniy yoki psixologik cheklovlarga ega bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim — barcha o‘quvchilarga teng va sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratadigan ta’lim tizimi — dolzarb ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv muhitda o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish esa ularning jamiyatga moslashuvi va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodning barkamol bo‘lib ulg‘ayishi, hech kimdan kam bo‘lmay dunyo arenalarini zabt etishga qodir farzandlar bo‘lib yetishishi kabi dolzarb masalalarni hal etish turadi. Ayniqsa, yetim va ota-ona qaramog‘isiz qolgan, nogiron, rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O‘zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan kishilarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta’minlash, turmush faoliyatidagi cheklanish, chegaralarni bartaraf etish, ta’limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta’limning uzviylik va uzluksizligini ta’minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirib borilmoqda. Bolalik bosqichida inson psixologo-pedagogik jihatdan kuchli ta’sirlanadi. O‘sib kelayotgan bola organizmi, uning miya tuzilishining ichki imkoniyatlari chegarasizligini inobatga olgan holda tashkil etilgan korreksion-pedagogik, psixologik hamda tibbiy ishlar bolaning birlamchi nuqsonini kamaytirib,

ikkilamchi nuqsonlarning oldini olishga yordam beradi. Bularning hammasi rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani mustaqil, hech kimga qaram bo‘lmagan holda hayot kechirishga tayyorlash omillaridir. Bolalarning ijtimoiy reabilitatsiyasi (tiklash) va ijtimoiy adaptatsiyasi (moslashuvi)-bu nafaqat qalbdagi sifatlarni, balki yangi texnologiya va innovatsiyalarning paydo bo‘lishi bilan tadrijiy rivojlanib boradigan bu nozik sohada professional yondashuvni talab qiladigan sermashaqqat mehnatdir. Bu sohaning takomillashuvida nogironligi bo‘lgan bolalar bo‘yicha idoralararo muhtoj bolalarning ijtimoiy moslashuvi holatini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar olib borildi.

Respublikamizda ijtimoiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi tomonidan 2007 yilda “O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim” loyihasi amalga oshirilgan bo‘lib, loyihada O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Navoiy shahridagi “Umr” imkoniyati cheklangan bolalarga yordam berish markazi, Samarqand shahridagi “Hayot” nomli nogironlarga yordam berish markazi, Jizzax shahridagi “Istiqbolli avlod” markazi, Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahridagi “Umid” tashabbuslarga ko‘mak berish va rivojlantirish markazi, Termiz shahridagi “Imkon” imkoniyati cheklangan bolalar va oilalarga ko‘mak berish markazi, Farg‘ona viloyatining Qo‘qon shahridagi “Ziyo” maxsus zaruratli bolalarga ijtimoiy ko‘mak berish markazi, maqsadli hududlar hokimliklari, O‘zbekistondagi Shvetsariya elchixonasi hamkorlik qilishdi. Ushbu loyiha doirasida Toshkent, Guliston, Qarshi, Samarqand, Termiz, Andijon, Qo‘qon, Nukus, Buxoro, Urganch shaharlarida joylashgan ayrim maktabgacha ta’lim muassasa, maktab, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda imkoniyati cheklangan bolalar aralash guruhlarda inklyuziv texnologiya asosida ta’lim-tarbiya olishdi. Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida «Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta’lim loyihasi» asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish ko‘zda tutilmoqda. Natijada inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini, o‘ziga xos imkoniyatlarini2 chuqurroq o‘rganish, u bilan bog‘liq muammolarni aniqlash, samaradorlik jihatlarini asoslab berish dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Chunki inklyuziv ta’lim usuli barcha bolalarning ruhiyjismoniy holatidan qat’iy nazar ta’lim jarayonida to‘laqonli ishtirok etishini ta’minlashga qulay imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, u alohida yordamga muhtoj bolalarning atrofdagilar bilan muloqotda bo‘lishi, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan bo‘lib ulg‘ayishi, o‘z kundalik-maishiy ehtiyojini qondira olish ko‘nikmalarini egallashi, hayotga moslashib, umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan teng sharoitlarda o‘qiy olishi, ular bilan o‘zaro do‘stona munosabatga kirishishi, darslarni o‘z vaqtida o‘zlashtirishi, topshiriqlarga mas’uliyat bilan yondashishi uchun qulayliklar tug‘diradi. Shuni nazarda tutib, mazkur monografiyada inklyuziv ta’limning o‘ziga xos samaradorlik belgilarini asoslash, uni oiladan, maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan uzluksiz ta’lim jarayonida yo‘lga qo‘yish uchun zaruriy pedagogik-psixologik yondashuv yo‘llarini aniqlash ko‘zda tutildi. Shunisi borki, inklyuziv ta’lim nafaqat nogiron bolalar o‘rtasida, balki sog‘lom

turmush tarziga asoslangan oilada tarbiyalanayotgan bolalar o‘rtasida, maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktablarda, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida ham fanlarni o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lgan o‘quvchilar uchun qulay imkoniyatlar yarata oladi. U orqali o‘quvchilarning bir-biriga ijobiy ta’sir ko‘rsata olishiga erishish yaxshi natija keltiradi. Lekin ba’zan sog‘lom bolalar bilan nogiron bolalar orasidagi tafovut sezilib qolishi, nogiron bola o‘z tengdoshlariga qo‘shilmay, tortinishi, o‘z imkoniyatlaridan foydalana olmasligi sabab uyalib turishi, kamsitilishi, ayrimlari esa oilada haddan tashqari erka o‘stirilganligi tufayli qaysarlik, injiqlik qilishi kuzatiladiki, bunday sharoitda ta’lim amaliyoti va ta’lim xizmatlarini tashkillashtirishda o‘zgarishlar qilishga to‘g‘ri keladi. Bularning barchasi inklyuziv ta’lim jarayoni o‘ziga xos murakkabliklarga ega ekanligini va shu sohada ishlaydigan o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari zimmasiga jiddiy talablar va mas’uliyatlar yuklashini oydinlashtiradi.

Inklyuziv ta’limni oiladan maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o‘zgarayotgani ma’lum bo‘ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta’lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko‘rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo‘ymaydi. Ular olgan ko‘nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo‘lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga reja asosida joriy etilayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi o‘qishning uzluksiz va muttasilligini ta’minlaydi. Oila – bolalar bog‘chasi – maktab – kasb-hunar kolleji – ish bilan ta’minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta’lim muassasalari va oliy o‘quv yurtlariga bemalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Inklyuzivlik-inglizcha so‘z bo‘lib, inclusif- qo‘shish, birlashtirish ma’nolarini anglatadi. Mazkur atama alohida ehtiyojga ega bo‘lgan o‘quvchilarni umumta’lim maktablarida sog‘lom bolalar bilan qo‘shib birgalikda o‘qitish jarayonini ifodalaydi.

Inklyuziv ta’lim – o‘quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o‘zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta’lim jarayonidir3 . Shuningdek, inkluziv ta’lim davlat siyosati bo‘lib, nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, inklyuziv ta’limga muhtoj bolalarni rivojlanishidagi nuqsonlari yoki iqtisodiy qiyinchiliklaridan qat’i nazar, ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir.

Inklyuziv ta’lim jismoniy va psixik imkoniyatlari cheklangan o‘quvchilarni sog‘lom o‘quvchilar bilan birgalikda o‘qitishni anglatadi. Inklyuziv ta’lim bir qator muhim tamoyillarga tayanilgan holda amalga oshiriladi. Jumladan, - inson qadri uning layoqatlari va yutuqlariga bog‘liq emasligi prinsipi; - har bir shaxsning his qilish va o‘ylash layoqatiga egaligi prinsipi; - har bir shaxsning muloqot qilish va tinglash huquqiga egaligi prinsipi; - har bir shaxsning bir-biriga

kerakliligi prinsipi; - shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonining aniq hamkorlik asosida amalga oshirilishi prinsipi; - har bir o‘quvchining o‘z tengdoshlarining qo‘llab-quvvatlovi va do‘stona munosabatlariga ehtiyojmandligi prinsipi; - turli-tumanlik o‘quvchi hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishni ta’minlashi zarurligi prinsipi kabilar.

Inklyuziv ta’lim va ijtimoiy faollik tushunchasi

Inklyuziv ta’lim — bu o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ularni umumiy ta’lim jarayoniga integratsiya qilish tizimi. Bu jarayonda asosiy e’tibor ijtimoiy tenglik, inklyuzivlik va hamkorlikka qaratiladi. Ijtimoiy faollik esa shaxsning atrof-muhitdagi ijtimoiy hayotda ishtirok etish, muammolarga nisbatan befarq bo‘lmaslik, tashabbus ko‘rsatish va jamiyatda o‘z o‘rnini topish qobiliyatidir. Inklyuziv sharoitda bu ko‘nikmalarni shakllantirish uchun maxsus yondashuv va vositalar zarur bo‘ladi.

Innovatsion-pedagogik yondashuvlar va ularning ahamiyati.

Ijtimoiy faollikni rivojlantirishda quyidagi innovatsion-pedagogik yondashuvlar samarali hisoblanadi:**Individuallashtirilgan o‘qitish** Bu yondashuv har bir o‘quvchining imkoniyati, ehtiyoji va qiziqishini inobatga olgan holda, u bilan alohida ishlashni nazarda tutadi. Bu metod orqali o‘quvchi o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi va ijtimoiy faol bo‘lishga intiladi. **Hamkorlikda o‘qitish (kooperativ o‘rganish)** guruhli ishlar orqali o‘quvchilar o‘zaro muloqot qilishadi, o‘z fikrini bildirish va eshitishni o‘rganishadi. Bu esa ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. **Layfxak (hayotiy ko‘nikmalarni o‘rgatuvchi) darslar** real hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tutish, muammoni hal qilish va o‘z pozitsiyasini bildirish kabi amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘quvchining ijtimoiy faolligi ortadi. **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)** multimediali taqdimotlar, interaktiv platformalar va mobil ilovalar yordamida o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishi ortadi, bu esa ularni faol ishtirok etishga undaydi. **Ijodiy loyihaviy faoliyat** inklyuziv guruhlarda ijodiy va ijtimoiy loyihalar ustida ishlash orqali o‘quvchilar o‘z ijtimoiy pozitsiyasini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda,inklyuziv ta’limda ijtimoiy faollikni shakllantirish — bu murakkab, ammo zarur jarayon bo‘lib, u nafaqat o‘quvchining shaxs sifatida rivojlanishiga, balki jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga ham xizmat qiladi. Bu borada innovatsion-pedagogik yondashuvlar muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining imkoniyatlarini ochishga yordam beruvchi metod va texnologiyalardan keng foydalanish — inklyuziv ta’limning sifat ko‘rsatkichlaridan biridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Hamrayeva, O. F. Q. (2023). OLIY TA’LIM MUASSASASI TALABALARINI KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1), 537-544.

2. Hamroyeva, O. F. (2023). OLIY TA’LIM MUASSASASI TALABALARINI KASBIY-KOMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4), 985-991.

3. Hamrayeva, O. F. Q. (2023). OLIY TA’LIM MUASSASASI TALABALARINI KOMMUNIKATIV

KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1), 537-544.
4. Hamidovna, M. K. (2023). ABU NASR FOROBIYNING TA’LIM-TARBIYA BERISHGA OID PEDAGOGIK QARASHLARI. Journal of new century innovations, 35(1), 71-73.
5. Xoliqova I.B.(2025) “Pedagogik qadriyatlar asosida o’quvchilarni tarbiyalash mexanizimlari”. Interdiscipline innovation and scientific research conference.GREAT BRITAIN online conference. 303-307-b.